

‘Müşteriler Bana Gelmez, Onları Bulmalıyım’: Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek

‘Clients Don’t Come to Me, I Have to Find Them’: Exploring the Mobility Routes of Moroccan Woman Sex-Workers

Ayla Deniz*

Öz

Küresel hareketliliğin artışıyla seks işçisi kadınların hareketlilik örüntüleri değişmeye başlamıştır. Ancak bu değişimin nelerden etkilenerek gerçekleştiği ve bu yönünün nasıl belirlendiği hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Buna dayanarak bu çalışmada, Faslı kadınlar örneği üzerinden seks işçilerinin aşamalı hareketliliğine ilişkin bir modelleme yapılmakta ve bu modeli ortaya çıkaran yapılar tartışılmaktadır. Çalışma kapsamında kadınlarla yüz yüze ve çevrimiçi görüşmeler yapılmıştır. Çalışma bulguları Faslı seks işçisi kadınların periyodik olarak hareket ettikleri, hareketliliği aşamalı şekilde gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Kadınların büyük bir kısmı öncelikle iç göçmenliği deneyimlemişlerdir ve Fas içinde az gelişmiş şehirlerden daha gelişmiş şehirlere hareket etmişlerdir. Ancak gittikleri şehirlerde hem Fas’ın diğer şehirlerinden hem de Sahra - altı Afrika’sından gelen ve seks işçiliği yapanların çokluğu, onları yeni mekân arayışına yönlendirmiştir. Bazıları ülke dışına çıkmak için bağlantı bulabileceklerine inandıkları Fas’ın turistik şehirlerine bazıları ise ülke dışındaki arkadaş veya akraba yanına keşif gezisine yönmişlerdir. Hareketlilik için yeterli sermayeye erişen kadınlar, periyodik olarak başta Türkiye olmak üzere, Körfez ülkelerine ve Avrupa ülkelerine gitmeye başlamışlardır. Böylece birden fazla şehri ve ülkeyi kapsayan bir hareketlilik örüntüsü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: seks işçileri, Fas, kadın, aşamalı hareketlilik, uluslararası hareketlilik.

Abstract

Global mobility patterns of sex workers have begun to change. However, information about what their spatial mobility is affected by and how the direction of these mobility is determined is limited. Based on this, in this study, a modeling of the gradual mobility of sex workers is made on the example of Moroccan women. Within the scope of the study, face-to-face and online interviews were conducted with women. As a result of the study, it has been observed that Moroccan sex workers being mobile periodically and often perform the mobility gradually. Accordingly, at the first stage, women experience internal migration and moved from less developed cities to more developed ones within Morocco. However, the density of both Moroccan and sub-Saharan African sex workers in developed cities led them to search for new places. In this process, called the second stage, some women turned to the tourist cities of Morocco, where they believed they could find a link to get out of the country. Others went directly to some countries for expedition of discovery where their friends or relatives live. In the third stage, women who have sufficient capital for mobility have started to go Turkey, the Gulf countries and European countries, periodically. Thus, a mobility pattern that covers more than one city and country has emerged.

Keywords: sex workers, Morocco, woman, gradual mobility, transnational mobility.

* Dr. Öğretim üyesi Ayla Deniz, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara- Türkiye. E-mail: adeniz@ankara.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-5964-0131.

Özgün araştırma makalesi

Makale gönderim tarihi: 6 Ağustos 2020

Makale kabul tarihi : 28 Mayıs 2021

302-9916©2021 emupress

Original research article

Article submission date : 6 August 2020

Article acceptance date: 28 May 2021

Giriş

2018 yılı Kasım ayında Kazablanka'ya giden uçakta Faiza'yla (34) tanıştık ve yolculuk boyunca sohbet ettik. Anadili dışında 3 dili akıcı bir şekilde konuşabilen Faiza, üniversiteyi Fransa'da okumuştur. Daha sonra Türkiye'nin yabancı öğrencilere sağladığı bir burstan yararlanıp Türkiye'de yüksek lisans yapmıştı. Sohbetimiz ilerledikçe aramızda kurulan güven ilişkisinin etkisiyle Faiza, yolculuk nedenini anlatmaya başladı. O, 10 yıldan uzun süredir seks işçiliği¹ yapıyordu, bunun için bir süredir Birleşik Arap Emirlikleri'ndeydi ve orada yasal bulunma süresi dolduğu için Türkiye üzerinden Fas'a dönüyordu. Anlattıklarıyla ilgilediğimi ve bu hareketliliğe dair sorularım olduğunu anlayınca daha fazlasını konuşmak için birkaç gün sonra Marakeş'te buluşmamızı teklif etti. Aslında başka bir toplantıya katılmak üzere çıktığım bu yolculuğun 4. gününde Faiza'yla, Fas'ın önemli bir cinsel çekim merkezi olarak kabul edilen ve seks turizminin yöneldiği ana destinasyonlardan biri olan Marakeş'te (Youssef, 2013) bir kafede bir araya geldik. Faiza'nın yanında arkadaşı Nora (29) ve Asma (28) da vardı. Onlar ve onlarla benzer hikayeleri olan kadınlarla tanıştığımda, bu kadınların tamamının birkaç dil bilen üniversite mezunu kadınlar olduğunu gördüm. Aslında seks işçileri her eğitim düzeyinden müşterilere hizmet verseler bile (Chin, 2013: 121) onların genellikle düşük eğitim düzeyine sahip olduklarını ortaya koyan çalışmalar vardır (Fabian vd., 2019: 701). Bu durum, Faslı seks işçisi kadınların bazıları için de geçerlidir. Zira İspanya'da yapılan bir çalışmada, bir kısmının seks işçisi olduğu göçmen kadınlar içinde Magripli olanların okuryazarlıklarının düşük olduğu belirtilmektedir (Rios, 2014: 584-585). Ancak Faiza, Nora ve Asma gibi kadınlar hem diğer uyruklardan hem de Faslı diğer seks işçilerden, aldıkları eğitim ve bunun kazandırdığı nitelikler bakımından farklılaşmaktadır. Bu durum, bu kadınların müşterileriyle seksin ötesine geçen ilişkiler geliştirmelerini, birlikte davetlere katılmalarını ve sosyalleşmelerini beraberinde getirmiştir.

Öte yandan, kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalarda başat bir rolü olduğu vurgulanan ve Mısır'dan Hindistan'a, Zimbabwe'den İran'a kadar pek çok ülkede güçlendirmenin ölçülmesinde kullanılan eğitim (Kabeer, 1999), Faslı kadınların niteliklerine uygun işler bulmaları için yeterli olmamıştır. Bununla birlikte eğitim durumunun, onların küresel seks işçiliği ve bunun yarattığı hareketlilikler içindeki konumunu etkilediği de görülmektedir. Zira yabancı dil bilgileri sayesinde gidecekleri ülkeler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olan kadınlar bu işten elde ettikleri geliri görece kontrol edebilmekte², müşterilerinin çoğunu aracılar olarak bulmakta³, seks işçiliği için gittikleri yerler ve orada kalacakları süre konusunda belirli bir düzeyde irade gösterebilmekte ve daha fazla hareket edebilmektedir (Coomaraswamy, 1997).

Diğer taraftan, bağımsız şekilde ve erkek eşlikçi olmadan seyahat eden Faslı kadınların seks işçiliğiyle ilişkilendirilmeleri, Suudi Arabistan gibi ülkelerin kimi zaman belirli yaşlardaki Faslı kadınların hareketliliğini kısıtlama kararı almalarına da neden olmuştur. Zira kadınların yasal izinlerini -seks endüstrisine göndermek yaparak- 'farklı' amaçlar için kullandıkları iddia edilmekte, ahlaki açıdan zayıf olduklarına dair kalıpyargıların olduğu Faslı kadınlarla erkeklerin kurdukları ilişkiler kontrol edilmektedir. 2007 yılında Suudi erkeklerin ikinci eş

olarak Faslı kadınlarla evlenmeden önce Suudi eşlerine bunu bildirmelerini zorunlu kılan bir yasanın çıkması da bunun bir örneğidir (Malik, 2010). Ancak bu tür kısıtlamalara rağmen onlar, seks işçiliğini, iki ülke arasında gerçekleşen döngüsel hareketliliklerden öteye taşımışlardır. Bununla birlikte Faslı kadınlar, seks işçiliğini yasal olarak yapmasalar bile -ki Farley (2004), seks işçiliğinin yasal olmasının, kadınların bu işten zarar görmelerini engellemediğini belirtmektedir- bu amaçla gittikleri ülkelerde yasal bulunma sürelerini aşmamaya özen göstermektedir. Bu stratejinin, başka göçmen grupları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Zira Toksöz ve arkadaşları (2011) yasal olarak çalışma izinleri olmayan göçmenler, yakalanıp sınır dışı edilmekten korktuklarından, bunu önlemek için 'döngüsel göç' kapsamında düzenli giriş çıkış yapmaya çabaladıklarını belirtmektedir. Bu durum, Faslı kadınların gerçekleştirdikleri hareketliliğin boyutunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Öte yandan farklı bir seks işçiliği pratiği gösteren Faslı kadınların hareketlilik rotalarının hangi koşullar altında ve nasıl geliştiğini anlamak, küresel göç eğilimleri içinde kadın göçmenlerin konumunu görmek açısından anlamlıdır. Zira kadınları seks işçiliğine zorlayan faktörlerle mücadele etmek için, farklı kadınların bu sürece nasıl dahil olduklarını, hangi rotaları çizdiklerini ve bütün bu pratiklerin kadınlar ve onların hayatlarını etkisini anlamak oldukça önemlidir.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada uluslararası hareketliliğe katılan Faslı kadınların seks işçiliği yapmak için geliştirdikleri hareketlilik rotaları ve bunun sosyo-mekânsallığı ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında katılımcılara temelde kadınları seks işçiliği için ne tür hareketlilikler gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Bu soruya öncelikle kendi deneyimleri üzerinden cevap vermeleri istenmiştir. Daha sonra da genel olarak Faslı kadınların seks işçiliği amacıyla yaptıkları hareketliliklerinin genel yapısı sorulmuştur. Buradan yola çıkarak, hareketliliğin mekânsal hikayesinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu sayede göç yazını içinde çoğunlukla kadınların dahil olduğu bir alt göç türünü geliştiren bu kadınların deneyimlerinin ve yarattıkları hareketlilik örüntüsünün görünür kılınması ve bu yolla literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Seks İşçiliği ve Mekânsal Hareketlilik

Son zamanlarda, uluslararası toplumun gündeminde öncelikli konulardan biri haline gelen (Erez vd., 2004:1) ve medyada ve politikada gittikçe artan bir ilgi uyandıran (Busza, 2004: 231) seks işçiliği, yeni bir fenomen değildir (Kempadoo, 1998). Ancak geçmişten farklı olarak günümüzde seks işçilerinin mekânsal hareketlilikleri pek çok ülkeyi kapsayacak şekilde artmış ve uluslararası seks işçilerinin halihazırda gittikleri veya gitmeyi planladıkları güzergahlar yoluyla Dünya geneline yayılmış bir göç örüntüsü ortaya çıkmıştır (Chin, 2013; Coşkun, 2016; Fabian vd., 2019; Gülçür & İlkaracan, 2002; McDonald, vd., 2000; Spanger, 2013). Bu durum, küresel eşitsizliklerin derinleşmesinin bir sonucu olan seks işçiliğinin, büyüyen bir ekonomi yaratmasına neden olmuştur. Bu ekonomi, öncelikle seks işçilerinin doğrudan para havaleleriyle geride kalan ailelerini desteklemesini içermektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, İtalya'ya seks işçiliği için göç eden ve bir dönem kitlesel sınır dışı edilme durumlarıyla gündeme gelen Nijeryalı kadınlardır. Plambech (2017), Güney Nijerya'daki ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamalarının, Avrupa şehirlerinde

seks yapan kadınların gelirlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Benzer bir durum Kamboçya'da Svay Park'ta çalışan Vietnamlı seks işçileri için de geçerlidir (Busza, 2004). Ayrıca seks endüstrisinin etkisiyle bazı şehirlerde aday göçmenler için İspanyolca, Fransızca ve İtalyanca dil derslerinin reklamları yapılmaktadır ki bu, yan ekonominin çarpıcı bir örneğidir (Plambech, 2017). Zira seks işçilerinin niteliğinin artışı ve hareketliliği arasındaki ilişkinin piyasada karşılık bulduğunu göstermektedir.

Seks işçilerinin hareketliliğinin artışı, onların büyük bir kısmının kadın olmasından dolayı, toplumsal cinsiyetli bir göç türünün mekânsal olarak genişlemesine neden olduğu kadar, arzu coğrafyalarının yeniden şekillenmesine de yol açmaktadır. Bu şekillenme içinde Küba, Dominik Cumhuriyeti, Tayland ve Ukrayna gibi turizm destinasyonu durumundaki bazı ülkeler, seks endüstrisinin geliştiği alanlar olarak ön plana çıkmakta ve özellikle gelişmiş ülkelerden buralara seks alıcılarının yönelmesi, bu endüstriyi büyütmektedir. Bu yerlerde kurulan ilişkilerle, burada çalışan yerli kadınların bir süre sonra ulusaşısı seks işçisine dönüştükleri veya seks işçiliği yapmayı bıraktıkları da görülmektedir (Brennan, 2003; Cabezas, 2006, Yokota, 2006)⁴.

Bu örnekten farklı olarak kimi zaman seks işçileri, buldukları yerden ayrılarak seks satabilecekleri kişilere ulaşmaya çalışmaktadır. Mesela birçok Afrika ülkesinde, Çinli seks işçilerinin buradaki Çin işletmelerinin ağları yoluyla kıtaya yayılmaları söz konusudur (Ndjio, 2009: 607). Zira bu ülkelerde çalışan Çinli erkekler, yerli seks işçisi kadınları çeşitli sebeplere tercih etmeme eğilimdedir. Yine, Avrupa'nın eski sömürgelerinden ya da Avrupa'nın fakir bölgelerinden Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine gelerek seks işçiliği yapan çok sayıda göçmen kadın vardır (Zobnina, 2017: 1-2). Hatta İsviçre'ye belirli bir süre çalışmak için giden Macar kadınların deneyimleri, bunun Avrupa içinde döngüsel hareketliliklere yol açtığını göstermektedir (Fabian vd., 2019). Kimi zamansa seks işçiliği için aşılacak mesafenin daha fazla olduğu, Avrupa'daki Nijeryalı kadınların hareketliliklerinden anlaşılmaktadır (Plambech, 2017). Seks işçilerinin mekânsal hareketliliklerinin yoğunlaştığı yerler bununla da sınırlı kalmamakta ve Asya ülkelerinde bölgesel hareketliliklerin bir kısmı seks işçileri tarafından yapılmaktadır (Busza, 2004). Hatta bu coğrafi akışların yarattığı kümelenmenin Asya'da bazı ülkelerde cinsiyet örüntüsünü dengesizleştirdiği bile görülmektedir (Manderson, 1997: 51).

Bütün bu coğrafi çeşitlilik içinde yurtdışında çalışan seks işçilerinin sayılarını tahmin etmek çok zordur (Fabian vd., 2019: 701). Bu zorluğun bir nedeni, kadınların düşük nitelikli işlerde çalışarak seks işçiliği yaptıklarını saklamalarıdır (Devasahayam vd., 2004). Bir diğer neden, onların yaptıkları işlerin çoğunlukla düşük nitelikli olmasının iyi gelir elde etmeyi zorlaştırması ve bu nedenle zaman zaman seks işçiliğine yönelmeyi bir seçenek haline getirmesidir (Coşkun, 2016). Seks işçiliğinin bu yolla araçsallaştırılması, göç edebilmek için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimde de kullanıldığı görülmektedir (Kastner, 2010). Bir başka neden ise tüm bunların çoğunlukla kayıtsız bir şekilde yapılmasıdır. Ayrıca seks işçilerinin gelişen ulaşım ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle mekânsal görünürlüklerinin değişmeye başlaması da onların sayılarını tahmin etmeyi güçleştirmektedir. Günümüzde her ne kadar seks satışının neredeyse bir mekânın ana karakteri haline geldiği Goa (Hindistan'ın Pattayası olarak

bilinmektedir) veya Red Light District (Amsterdam'daki genelevler bölgesidir) gibi mekânlar olsa da seks işçiliği sokaklardan ve genelevlerden öteye geçmektedir (Bailey vd., 2011; Castle ve Lee, 2008). Zira seks işçilerinin müşterileriyle kurdukları ilişkilerde, bu tür karşılmalara olanak veren sanal ortamların kullanımı artmıştır. Bugün Dünya genelinde yaygın şekilde kullanılan Tinder ve OkCupid gibi uygulamalar incelendiğinde, çok sayıda seks işçisinin profiline ulaşmak mümkündür. Hatta son zamanlarda bunların da ötesine taşan sanal seks işçiliğinin ortaya çıktığı da görülmektedir (Drucker ve Nieri, 2016). Böylece hem doğrudan fiziksel karşılaşma yoluyla hem de öncesindeki sanal bağlantılar üzerinden, seks işçilerinin ve alıcıların hareketliliğine zemin hazırlayan ilişkiler kurulabilmektedir.

Öte yandan, hareketlilikleri kolaylaştıran bu gelişmelere rağmen, seks işçiliği yapan tüm kadınların aynı düzeyde hareketliliğe katıldıklarını söylemek mümkün değildir. Bir başka deyişle, seks işçisi kadınların hareketliliklerini kısıtlayan ve kolaylaştıran unsurlara göre, hareket ettikleri yerler de değişmektedir. Bu durum, belirli mekânlarda belirli etnik grupların kümelenmelerine neden olmakta veya aşamalı bir hareketlilik örüntüsünü ortaya çıkarmaktadır. Bu örüntünün incelendiği çalışmaların bir kısmının ana motivasyonu cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılımının incelenmesiyken, bir kısmı ise insan ticareti mağduru seks işçilerinin durumunu anlamaya odaklanmaktadır (Albright ve D'Adamo, 2017). Dolayısıyla, öncü göçmenlerin bıraktığı izlerin yeni göçmenler tarafından takip edilmesiyle ortaya çıkan bu örüntünün bizatihi kendisini anlamak için, kadınların hareketliliklerinin sosyo-mekânsallığı ortaya konmamaktadır. Bu durum, giderek gelişen, yeni aktörleri içine alarak büyüyen ve karmaşıklaşan rotaları yaratan bu hareketliliklere neyin yol açtığını, gidilecek yerlerin nasıl belirlendiğini, bu hareketliliklerde seks işçilerinin diğer seks işçileriyle ve seksin satıldığı mekânlarla nasıl ilişki kurduklarını anlamayı güçleştirmektedir. Bu gerekçelerle bu çalışmada eğitimle nitelikli işlere erişmek arasındaki bağlantının kopmasının bir örneği olarak görülebilecek Faslı seks işçisi kadınlar örneği üzerinden, seks işçilerinin yeni hareketlilik rotalarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Araştırma Süreci

Bu çalışmada nitel bir araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Ana veri toplama aracı, daha önceki çalışmalarda olduğu gibi, yarı yapılandırılmış görüşmelerdir ve katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Bknz: Busza, 2004; Coşkun, 2016; Keygnaert vd., 2004; Spanger, 2013). Katılımcılara erişimde çoklu kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Görüşme zincirinin *ilk halkasını*, Faiza ve onun aracılığıyla bağlantı kurulan 4 kadın oluşturmaktadır. Onlarla yapılan görüşmelerde online flört uygulamalarının seks işçileri tarafından sıkça kullanıldığı söylendiği için bu uygulamalar içinde en yaygın olanlardan Tinder ve OkCupid uygulamaları araştırmacı tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İlk görüşülen katılımcıların, Faslı kadınların gittikleri ülkelere ilişkin verdikleri bilgilerden hareketle sanal eşleşme uygulamalarında lokasyon seçimleri yapılmıştır. Yani bulunan konumun bilgisi sürekli değiştirilerek, farklı şehirler ve ülkelerdeki katılımcı havuzlarına erişilmiştir. Uygulamalarda profil bilgileri içinde Faslı olduğu ve ücret karşılığında cinsel

birliktelik yaşadığını yazan kadınlara mesaj gönderilmiştir. Bu profillerde kadınların, sahte isimler kullandıkları ve yüzlerinin bulunmadığı fotoğrafların yer aldığı görülmüştür. 3 kadın bu mesajlara cevap vermiştir. Ancak kendi güvenlikleri sağlamak için görüşme öncesi araştırmacının tam iletişim bilgilerini (ad, soyadı, kurum gibi) almış ve kurumsal bağlantılarını (özgeçmiş) ve sosyal medya hesaplarını incelemek için bağlantı isteği göndermişlerdir (Facebook ve Instagram). Bu bağlantı istekleri sırasında katılımcıların, uygulamalardakinden da farklı ama yine kendi bilgilerini yansıtmayan bir sahte hesap kullandıkları anlaşılmıştır. Bu incelemelerden sonra görüşme onayı veren kadınlar, görüşmenin *ikinci* halkasını oluşturmuşlardır. Çalışmanın *üçüncü* halkası, araştırmacının Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Almanya gibi ülkelerdeki kişisel bağlantıları üzerinden Faslı kadınlara ulaşmasıdır. Bu ülkelerde yaşayan ve Faslı seks işçilerini tanıyan kişilerin yardımıyla, 3 Faslı kadının çalışmaya dahil olmaları sağlanmıştır.

Çalışmanın *dördüncü* halkasını, daha önce Türkiye'nin yabancı öğrencilere verdikleri burslardan yararlananlar oluşturmaktadır. Bu burslardan yararlananların sayısı az olsa da Türkiye'deki Fas diasporasından haberdardılar. Diasporayla kurulan ilişkiler üzerinden 3 kadınla bağlantı kurulmuştur. Çalışmanın *son* halkası, İstanbul'da uyuşturucu madde bulundurduğu için sınır dışı edilme riski ortaya çıkan iki Faslı kadındır. Bu süreçte Faslı kadınlar, araştırmacının tanıdığı ve bu çalışmanın gerçekleştirilme sürecinde çeşitli bilgiler paylaşılan Faslı bir hukuk profesörüyle bağlantı kurmuşlardır. Hukuk profesörü ise tutuklu bulunanlara imzalatılan bir belgenin tercümesi için araştırmacıyla bağlantı kurmuştur. Bu süreçte kadınların aslında seks işçiliği yaptıkları anlaşılmış; bunun üzerine, sınır dışı sürecinden sonra kadınlarla görüşülmüştür.

Görüşmeler 2018 yılı Kasım ayında Fas'ta başlamış, 2019 yılı Haziran ayında Türkiye'de tamamlanmıştır. Bu tarihler arasında o dönemde Avrupa ülkelerinde bulunan (Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya) 4 kadınla ve Körfez ülkelerinde bulunan (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt) 5 kadınla online görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca Fas'ta 2 farklı şehirde 3 kadınla; Türkiye'de 2 farklı şehirde 3 kadınla ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde 1 kadınla yüz yüze görüşülmüştür. Seks işçiliği yapmak için Fas'tan çıkıp farklı ülkelere yasal yollarla giriş yapan ve yasal bulunuş süreleri dolmadan Fas'a geri dönüp bir sonraki yolculuğa hazırlanan toplamda 16 kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Fas'taki bir üniversitede göç alanında çalışan iki akademisyenle (biri sosyoloji, diğeri hukuk alanında profesördür), bir konsolosluk çalışanıyla ve bir havaalanı gümrük polisiyle görüşülmüştür. Görüşülen akademisyenler, bu çalışmayı dışarıdan bir konumla yapan bir araştırmacının bu yolla edindiği konumun yarattığı körlüğü aşmaya yardımcı olmuşlar ve çalışmaya katılan kadınların anlatılarının Fas bağlamında ne anlama geldiği konusunda görüşlerini paylaşmışlardır.⁵

Bütün bu görüşmeleri mümkün kılan güveni sağlayan faktörler çeşitli olmakla birlikte (aracıya güven, doğrudan temasa güven, açık kimlik olmadan ve görüntüsüz online görüşme imkânı gibi) temelde Faslıların Türklere ve Türkiye'ye dair olumlu fikirlerinin olması, kendilerine bu ülkedeki kişiler tarafından bir zarar gelmeyeceğini düşünmeleridir. Son zamanlarda Faslıların

Türkiye hakkındaki görüşlerini ve Türkiye'deki Faslıların başarı hikayelerini içeren medya içeriklerinin artması da bunu desteklemektedir⁶. Katılımcıların büyük bir kısmının Türkiye deneyimi olsa da görüşme sırasında araştırmacıya Türkiye'de yabancı olarak ne tür hakları olduğu konusunda sorular sormuşlardır. Bu durum görüşme öncesi bir pazarlık unsuruna dönüşmediği için araştırma etiği açısından bir sorun yaratmamıştır. Bu çalışmada karşılıklı öğrenme ve bu yolla güçlenme önemsendiği için, katılımcıların soruları araştırmacı tarafından cevaplanmıştır.

Görüşmelerin yalnızca biri, araştırmacının bilmediği Fransızca dilince yapılmıştır. Bu nedenle bu görüşme tercüman aracılığıyla yapılmıştır. Diğerleri Türkçe ve İngilizce dillerinde gerçekleştirilmiştir. Kadınların 4'ü ses kaydı yapılmasına izin vermiştir. Ses kaydına izin vermeyen katılımcılarla yapılan görüşmelerde, soruların cevapları not tutularak kayıt altına alınmıştır. Not tutma hızı konuşma hızından daha düşük olduğu için, ses kaydı alınıp yapılan görüşmeler ortalama 50 dakika sürerken, kayıt alınamayan görüşmelerin süresi ortalama 75 dakika olmuştur. Katılımcılar görüşmelerin üçüncü bir katılımcı olmadan yapılmasını istediklerinden, görüşme notlarını tutmak için başka birinden yardım alınamamıştır.

Ses kaydı yapılan görüşmelerde tüm kayıtların transkripsiyonu yapılmıştır. Ses kaydı alınamayan görüşmelerin notları ise soru akışlarına göre sistematik olarak düzenlenerek tek bir çalışma dosyası oluşturulmuştur. Önce tematik analiz yapılmıştır. Daha sonra elde edilen verilere içerik analizi yapılmıştır. Yapılan görüşmeler yanında, katılımcıların anlattıkları olayları desteklemek için gösterdikleri fotoğraflar (müşterilerle gidilen tatillerin, geride kalan aile üyelerine alınan evin fotoğrafları gibi) incelenmiştir. Bunun yanında Türkiye (İstanbul), Fas (Kazablanka) ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni (Dubai) içeren anlatılarda bahsedilen mekânlardan bir kısmına gidilerek gözlem yapılmıştır. Bu mekanlar, Faslı kadınların sık zaman geçirdikleri kamusal mekanlara karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, önemle belirtmek gerekir ki bu çalışmada, tüm bu süreçlerde elde edilen veriler üzerinden bir genelleme yapılmaya iddiası elbette yoktur.

Seks işçiliğine başlamadan önce tamamı eğitim, tatil ve akraba ziyareti gibi sebeplerle ülke dışına çıkan katılımcıların seks işçiliğine başlama yaşları 21 ila 32 arasında değişmektedir (Tablo 1). Seks işçiliğine yeni başlayanlar olduğu kadar 10 yıldan uzun süredir seks işçiliği yapanlar da vardır. Bazı katılımcıların yaşları, müşterilerin bazıları için onların tercih edilme olasılığını düşürmektedir. Bununla birlikte bu kadınlar, daha genç yaşlarda seks işçiliğine başladıkları ve düzenli müşterileri olduğu için, görece ilerleyen yaşlarına rağmen seks işçiliği yapmaya devam etmektedir. Yine bunların bir kısmı, uzun yıllar seks işçiliği yapamayacaklarının farkında oldukları için aracılığa yönelmeye başlamıştır. Dolayısıyla sistemde kalmaya devam etseler de zamanla rollerinin değişmesi olasıdır.

4 yıldan uzun süredir seks işçiliği yapan katılımcılar, seks işçiliğinin ilk yıllarında zaman zaman seks işçiliği yaptıklarını, başka işlere yönelmeye çalıştıklarını, hatta ilk kazançlarıyla küçük ölçekli ticari girişimler açtıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu işlerde istedikleri düzeyde başarılı olmadıklarından daha uzun sürelerde seks işçiliği yapmaya başlamışlardır. Bunda, geçen

zamanda medeni durumlarının ve çocuk sahibi olma halinin değişmesi de etkilidir. İlk dönemlerde, genellikle tarımsal üretim yapan ve artı değer üretemeyen aile üyelerini ekonomik olarak destekleyen kadınların bazıları, özellikle ailelerindeki genç üyelerin bir süre sonra bu desteğe ihtiyaç duymamasıyla seks işçiliği yapmayı bırakmış ve evlenmişlerdir. Ancak eşin ölümü ve boşanma gibi sebeplerle tekrar seks işçiliğine yönelmişlerdir. Bu süreçte, toplumsal cinsiyetli bir bakım pratiğinin örneği olarak kadınlar, çocuklarını ailenin kadın üyelerine bırakmış (bu sıklıkla anne, teyze ve kız kardeştir) ve hem çocukların hem de onlara bakanların bakımını sağlamak için seks işçiliği yapmaya yönelmişlerdir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Ad	Yaş	Eğitim Durumu	Eğitim Alınan Alan	Seks İşçiliğine Başlama Yaşı	Seks İşçiliği Yaptığı	Medeni Durum	Çocuk Vartığı /Sayısı
Adilah	34	Lisans	Hukuk	29	5	Evli	Var/2
Amina	31	Yüksek Lisans	Turizm İşletmeciliği	24	7	Boşanmış	Var/3
Asma	28	Lisans	Finansal Muhasebe	26	2	Bekar	Yok
Faiza	34	Yüksek Lisans	Tarih	28	6	Bekar	Yok
Farah	31	Lisans	Uygulamalı Kimya	23	8	Boşanmış	Yok
Jasmin	33	Lisans	Okul Öncesi Öğretmenliği	20	13	Evli	Var/4
Hadiya	35	Lisans	Biyoloji	27	8	Dul (Eşi ölmüş)	Var/2
Latifah	21	Lisans	Fizyoterapi	20	1	Bekar	Yok
Layla	39	Lisans	Satış ve Pazarlama	25	14	Boşanmış	Var/2
Naima	23	Lisans	İngilizce Öğretmenliği	21	2	Bekar	Yok
Nora	29	Lisans	Fransızca Öğretmenliği	22	7	Ayrılmış (Resmi olmayan evlilik)	Var/3
Rabia	39	Yüksek Lisans	Uluslararası İş Yönetimi	27	12	Evli	Yok
Salma	25	Lisans	Uluslararası İlişkiler	21	4	Bekar	Yok
Yasmine	41	Lisans	Coğrafya	32	9	Dul (Eşi ölmüş)	Var/4
Zara	34	Lisans	Endüstri Mühendisliği	24	10	Bekar	Yok
Zaynab	32	Yüksek Lisans	Hemşirelik	28	4	Ayrılmış (Resmi olmayan evlilik)	Var/1

Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek

Fas, 1960'lardan beri Avrupa'ya göçmen işçi gönderen birincil kaynak ülkeler arasındadır. Bütün kısıtlamalara rağmen bu göç akışları devam etmekte ve göçmenlerin yönedikleri ülkeler, Fas'ta öğretilen ikinci dil olan Fransızcanın konuşulduğu geleneksel destinasyonların ötesine geçmektedir.

Başlangıç Adımları: 'Bizde Göç Etmek Bir Kültürdür. Bak, Her Yerde Göçmen Var'

1990'lardan itibaren düşük nitelikli kişilerin İtalya ve İspanya gibi ülkelere, yüksek niteliklilerin ise Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya gitmesi, bu örüntü değişimini yansıtan örneklerdir. Milyonlarca göçmeni içeren bu göç hareketliliğiyle ilişkili olarak Fas'a yoğun bir şekilde para havalesi yapılmaktadır ki bu Fas'ı Afrika'da en büyük para havalecisi ülke haline getirmektedir (IMI, 2019). Bu durum daha geniş ölçekte Fas'ta bir göç kültürünü yaratmış ve göç etme niyeti olanların göçe katılımları eski göçmenlerin uluslararası sosyal ağları sayesinde kolaylaşmıştır⁷.

Öte yandan Fas, özellikle Afrika'dan Avrupa'ya yönelen düzensiz göçlerde önemli bir transit geçiş noktasıdır (Berriane vd., 2011; Bilgili ve Weyel, 2009; Collyer, 2006, 2007; de Haas, 2009; Lahlou, 2008; Üstübcü, 2016). Hatta son zamanlarda Sahra-altı Afrika'sından kısa süreliğine bu ülkeye yönelen göçmenlerin, Avrupa'nın hareketliliği kısıtlayan uygulamaları nedeniyle çok uzun süreler Fas'ta kaldıkları, Fas'ın artık bu bölgeden gelen göçmenler için bir transit geçiş ülkesi olmanın ötesine geçtiği ve doğrudan bir destinasyona dönüşmeye başladığı görülmektedir (El Ghazouani, 2019).

Bu göç akışlarından demografik görünümü etkilenen Fas'ta göçmenlerin geride kalan ailelerine gönderdikleri paralar ve yatırım ilişkileri, Fas'ta büyük değişimler yaşanmasına neden olmuş ve iç göçlerde de artış başlamıştır (Benabdeljalil, 1984). İşçi dövizlerinin sıklıkla yeni konutların inşasında ve tarımsal faaliyetlerin modernleştirilmesinde kullanılması, bazı ailelerin refahının artmasına yol açarken, işçi dövizinin güçlü olmadığı ailelerin ise arazi kaybı yaşamalarını beraberinde getirmiştir ki bu iç göçün önemli bir motivasyondur. Yine tarım dışı yatırımlar, buna yönelik talebin olduğu alanlara yapılmıştır ki bu Fas'ta kentleşmenin artmasına hizmet etmiştir (de Haas, 2003, 2006). Kentsel alanlara yönelen yatırımlar, burada tarımdan kopan bir nüfusun gelişimine de zemin hazırlamışlardır. Bu durum, genellikle küçük ve az gelişmiş şehirlerde tarımsal ekonomiye bağlı olarak yaşayan ancak pek çok gündelik ihtiyacını da bu yolla giderebilen ailelerin, şehrin ekonomisine eklenmekte zorluk yaşamasına neden olmuştur. Öte yandan ailelerin, çocukların göç edilen şehirlerde daha iyi eğitim olanaklarına kavuştukları görülmektedir. Bu sürecin, kadınların eğitime katılmalarının artışı desteklediği ve eğitimde cinsiyet eşitsizliği uçurumunun kapatılmasında hızlandırıcı bir rol oynadığı Hein de Haas (2003) tarafından ortaya konmuştur⁸.

Bununla birlikte, Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılından sonra Fas'ta kadınların eğitim düzeyleri hızla artarken, istihdam olanaklarına erişim aynı düzeyde artmamıştır. Kadın işsizliğinin erkek işsizliğinden fazla olduğu bu ülkede çalışan statüsündeki kadınların büyük bir kısmı düşük gelir getirici işlerde

ve aile işlerinde çalışmaktadır (Dünya Bankası, 2020)⁹. Öte yandan Avrupa'ya göç eden ve çoğunluğu erkek olan bazı aile üyeleri aileyi daha fazla desteklemekten kaçınmakta, kısmen eğitim masrafları konusunda destekledikleri diğer genç aile üyelerinin gündelik geçim yükünü taşımalarını beklemektedir. Yani bir anlamda erkek göçmenler, ailelerine ev alarak kendi başarılı göçmen hikayesini somut bir objeyle yazarken, ailenin diğer genç üyelerini sonsuz bir bakım sorumluluğu altına sokmaktadır¹⁰. Ulusasını göçte erkekler daha fazla desteklediği ve kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak ailenin yaşlı üyelerinin yanında kalması istendiği için, bu bakım sorumluluğu da kadınlara yüklenmektedir¹¹. Bu durum, bazı kadınların seks işçiliğine başlamalarına neden olmuştur. Bunu Zaynab (32) şöyle anlattı;

Fas'ta herkesin Avrupalı bir akrabası vardır. Bizde göç etmek bir kültürdür. Bak, her yerde göçmen var... Artık kendi köylerinde değil şehirde ev alıyorlar ve köydeki akrabaları şehirdeki eve taşıyor. Benim abim orada evlendi ve karısı bize para göndermedi. Siz artık şehirdesiniz, biz sizi şehirlili yaptık dediler. Artık köye de dönemezdik... Kardeşlerim burada okuyor. Ben çalışmaya başladım.

Zaynab'ın seks işçiliğine başlama süreciyle ilgili anlattıkları, aslında Fas'ta mahremiyetin dönüşümünün de bir göstergesidir. Zira uzun süre Hristiyan bir ülkenin sömürgesi durumunda olsa bile, Fas'ta nüfusun büyük bir kısmı Müslümandır. Bu yapı içinde Obermeyer (2000: 243), Fas'ta geleneksel kadınlığın inşa edilmesinin uygun cinsel davranışa verilen önemin, onun aile onuruyla bağlantısını yansıttığını belirtmektedir. Yine Fas'ta evlilik öncesi cinsel ilişkinin onaylanmaması, ayarlanmış erkek evliliklerin desteklenmesi ve bekarete verilen önem yoluyla kadınların cinselliklerinin kontrol altına alınması söz konusudur (Dwyer 1978, Rassam 1980; Westermarck 1914). Bununla birlikte Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerindeki göçmenler, televizyon ve uydu gibi teknolojiler Fas'taki cinsellik ilişkilerini etkilemektedir (Obermeyer, 2000). Bu değişimin pek çok krizi barındırdığı kuşkusuzdur. Bu kriz, yoksulluk kıskacında bir beden sömürsü pratiği olan seks işçiliğinin yaygınlaşmasını da içermektedir.

Zaynab gibi ailesiyle aynı şehirde olan, Avrupa'daki aile üyelerinin gönderdiği paralarla kırsal alandan eğitim nedeniyle göç eden ama okulu bitip geri döndüğünde, aldığı yüksek eğitime uygun bir iş bulamadığı için seks işçiliği yapanlardan bazıları ise ülke içinde döngüsel hareketliliğe başlamışlardır. Bunlardan biri olan Hadiya (35) kendi deneyimini şu sözlerle anlattı;

Ben yazın Agadir'e kışın Marakeş'e gidiyordum. Sezonluk yani. Çünkü ailemin yanında kalamazdım. Onlar biliyorlar bu işi yaptığımı ama uzakta yapınca görmüyorlar. İnsanlara Hadiya otelde çalışıyor diyorlar... Uzun süre iş aradım ama işsizlik çok fazla... Şu sokaklarda taştan çok işsiz vardır... Fas'ta biz 100 yıldır burada yaşıyoruz derlerse çok zenginlerdir. Ama zenginden çok fakir var... O yüzden burada herkes çalışmak için bir yere gider. Diyelim bir yerde tarlada sebze toplanacak, hemen oraya giderdik. Ben çocuklukta bile başka şehirlere gidiyordum ama o zaman yanımda yetişkinler oluyordu.

Fas'a yönelen göç hareketlerinin yoğunluğu, göçmenlerin de seks işçiliğine başlamalarıyla artmaya başlamıştır. Yasmine (41) göçmen seks işçilerinin artışı için şunları söyledi;

Burada her yerden göçmen var. Kamerun, Fildişi Sahili, Kongo, Senegal... Onlar Avrupa'ya gitmek istiyor, hepimiz istiyoruz ama gidemiyorlar. Aç kalmamak için bu işi yapıyorlar... Eskiden bu kadar göçmenler karşılaşmazdık. Şimdi sokaklarda dilini bilmediğim bir sürü kadın var. Hem buranın parasını bilmiyorlar hem de parayı tanımıyorlar. Onların yanında hep kocaları, erkek kardeşleri var... Küçük şehirlerde iş yok, müşteri bulmak zor. Zaten kadınlar iş olmadığı için bu işi yapıyor. O yüzden kadınlar da büyük şehirlere gidiyorlar. Orada turistler var, paralı ve fantezi peşindeki erkekler var.

Yasmine'nin saydığı bu ülkeler, Fas'a sahra-altı Afrika'sından gelenler içinde de ilk sıralardadır. Buna ek olarak Nijer, Nijerya, Togo, Benin ve Mali'den göçmenlerin Fas'a yoğun bir şekilde göç ettikleri bilinmektedir. Beşerî sermayesi oldukça zayıf olan bu göçmenlerin Fas'ın farklı şehirlerini kapsayan oldukça karmaşık rotalar yarattıkları ve bu rotalar üzerinde hareketlilik gerçekleştirdikleri görülmektedir (El Ghazouani, 2019). Kastner (2010) Fas'taki Nijeryalı göçmenlerle ilgili çalışmasında, kadınların Avrupa'ya gidecek kaynaklara erişmek için gereken parayı seks işçiliği yaparak kazanmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu hareketlilikler sonucunda, hareketliliğe katılanların bir kısmının seks işçiliğine başlaması, hareketliliğin yönünün seksin satılabileceği alanlara yönelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hem Faslıların hem de Fas'a gelen göçmenlerin Fas içindeki hareketlilikleriyle, seks işçiliğinin mekânları değişmektedir. Kazablanka'da yapılan gözlemlerde, kentin alışveriş merkezi durumunda olan Medina'nın labirent gibi sokakların bazılarının seks işçilerinin toplanma alanı haline geldiği gözlenmiştir.

Yeni Rotalar Keşfetmeye Doğru: 'Müşteriler Bana Gelmez, Onları Ben Bulmalıyım'

Zaynab'ın, Hediye'nin ve Yasmine'in vurguladığı bu hareketlilikler, Fas'ın görece gelişmiş Marakeş, Kazablanka, Rabat gibi büyük şehirleriyle, son dönemlerde özellikle Avrupalı turistlerin yöneldikleri Agadir, Fez ve Tanca gibi turistik şehirlerinde nüfusun kümelenmesine neden olmuştur. Nüfusun genel hareketlilik eğilimleri, seks işçilerinin hareketlilik eğilimleriyle paraleldir. Bu durumu Yasmine (41) şu sözlerle anlattı;

İnsanlar hayatın iyi olduğu yere gider. En kolay neredeyse... Benim geldiğim şehirde yaşam kalitesi çok düşüktü. Kazablanka, bana göre Paris'ti. Burayı bizim oraya anlatsam, görmeye gerek kalmadan yola çıkarlar. Artık Fas'ta köyler boşalıyor. Herkes için Fas demek, bu şehirlerdir... Köyde bir sokakta 1 kişi varsa, burada 10 kişi var... Çalışma imkanları fazla, müşteri daha fazla... Avrupalılar otantik Fas'ı keşfetmeye buraya geliyorlar... İspanyol motorcular, Fransız emektiler...

Yasmine'nin belirttiği bu hareketlilik motivasyonu, hem başka şehirlerde seks işçiliği yapanların hem de ilk kez seks işçiliğine başlayan pek çok kadının aynı şehirlerde buluşmasına yol açtığından, bu şehirlerdeki seks işçisi kadınlar

arasında rekabet artışı söz konusu olmuştur. Bu rekabet hem Faslı kadınların birbirleri arasında hem de bu şehirlerdeki ulusaşırı göçmenler arasındadır. Bu durumu Zara (34) şu sözlerle anlattı;

Gittikçe zorlaşıyor. On yıl önce çok daha kolaydı. Müşteriler bizi buluyordu. Biz müşteri seçiyorduk. Şimdi farklı... Kamerunlu kadınlar çok profesyonel ve daha ucuz. Nijeryalılar aracıyla çalışıyorlar... Daha az kazanıyorlar ama müşteri bulmaları daha kolay. Müşterileri Nijeryalı araçlar buluyor... Herkes Avrupalı erkek arıyor. Bazen genç erkek gruplar geliyor. Onlarda para olmuyor. Yaşlı erkekler daha iyi. Onlarda daha fazla para var... Hediyeler de alıyorlar. Kadınlar yaşlı erkeklerle Avrupa'ya gitmek istiyorlar... Çünkü eskiden böyle gidenler çoktu ama artık bütün gün bir müşteri gelmeyen kadınlar var.

Zara'nın verdiği örnekler, aslında seks işçiliği hareketliliğinin Afrika genelindeki gelişimi hakkında çeşitli ipuçları barındırıyor. Zira Kamerun'a yönelik Çinli seks işçilerinin Kamerunlu seks işçilerinin piyasadaki konumunu olumsuz etkilediğini gösteren çalışmalar vardır (Ndjio, 2009). Yine Nijeryalı kadınların Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde seks işçiliği yaptıkları için sınır-dışı edildikleri ve ailelerine bakma yükümlülüklerinin olduğu bilinmektedir (Plambech, 2017). Dolayısıyla Kamerunlu seks işçilerinin hissettikleri rekabet baskısı ve Nijeryalı seks işçilerinin sınırdışı edilme halleri, onların bir kısmının, erişimin Avrupa'dan daha kolay olduğu Fas gibi yeni coğrafyalara yönelmesine neden olmuştur. Hatta seks işçiliği yaparak kazandıkları parayla Fas'tan Avrupa'ya giden bazı göçmenlerin, benzer durumdaki kadınlara sponsor oldukları, kadınların ise bu sponsorluk ücreti için Fas'ta seks işçiliği yapmalarıyla toplumsal cinsiyete dayalı kendini yeniden üreten bir sistemin ortaya çıktığı görülmektedir (Kastner, 2010). Seks işçilerinin mekânsal hareketliliğinin Fas'ta yarattığı kümelenme, yalnızca bu mekânlarda artan rekabetin yarattığı gelir azalmasına yol açmamış, aynı zamanda kadınlara yönelik şiddetin artışına da neden olmuştur. Aslında seks işçisi olsun ya da olmasın, Faslı kadınların ve Fas'a Sahra-altı ülkelerinden gelen göçmenlerin yoğun bir şekilde cinsel şiddete maruz kaldıkları raporlanmıştır (Keygnaert vd., 2004). Bununla birlikte seks işçiliğinin yasal olmaması ve kadınların tamamının aynı dili konuşmaması gibi nedenler, örgütsel destek mekanizmalarından yoksunluk yaratmakta, onların yalnızlaşmalarına neden olmaktadır. Bu durumu Layla (39) şu sözlerle anlattı;

Eskiden bu kadar şiddet yoktu. Tuhaf müşteriler vardı ama sayısı azdı... Göçmen kadınlar gelince onlara ne yaparlarsa yapsınlar erkeklere bir şey olmadığını anladılar... Bir süre sonra neredeyse normal seks kalmadı... Zorlama, grup, fiziksel acı veren objeler... Bunu bize de yapmaya başladılar. Kimseye şikâyet edemezsin. Yalnızsın... Biz Faslı kadınlar birbirimizle konuşuyorduk ama o kadınlar konuşmıyor.

Layla'nın bahsettiği bu dönüşüm, kadınların Fas içinde aracısız çalışmalarının giderek zorlaşmasına neden olmuştur. Kadınlar bir süre, seks işçilerinin toplandıkları mekanların dışında yeni mekanlara yönelmeye, internet üzerinden müşteri bulmaya yöneldiler de bu tür stratejiler sürdürülebilir olmamıştır. Bu durum yüksek öğrenim görmüş kadınların Fas dışında gidebilecekleri yerler için bağlantı bulmaya çalışmalarına yol açmıştır. Kadınların bir kısmı, daha önce

Fas'a turist olarak gelen erkek tanıdıklarından, bir kısmı ise yurtdışındaki akraba ve arkadaşlarından onlara, seyahatleri için sponsor olmalarını talep etmiştir. Aslında tamamı daha önce kısa süreli de olsa yurtdışı deneyimi olan bu kadınlar, bu sefer seks işçisi olarak bir nevi keşif gezisine çıkmışlardır. Kadınların bu eğilimini fark eden konsolosluk görevlisi, bir süre sonra sponsorluk belgeleri üzerinden kimin seks işçiliği için yurtdışına gittiğini tahmin etmeye başladıklarını belirtmiştir.

Bu süreçte benzer nitelikteki kadınların yavaş yavaş birbirlerinden haberdar olmaya başlamaları söz konusu olmuş ve kadınlar, kimi zaman birbirlerine bilgi aktarmaya ve bağlantı sağlamaya başlamışlardır. Bu durumu çalışmaya katılan akademisyenlerden biri şu sözlerle anlattı;

Kadınlar kendi çözümlerini kendileri buldular diyebiliriz. Daha önce tanıştıkları adamların ve yakınlarının yanına turistik gezilere gittiler. Belki başka işler de baktılar ama bulamayacaklarını anladılar... Bu kadınlar zaten eğitimliydi ama okudukları dünyayı görme şansları oldu. Bu her şeyi değiştirdi... Hemen akıllı telefonlar aldılar, sosyal medya hesapları açtılar, bu hesapları için profesyonel fotoğraflar çektirdiler... Onlardan pek çok kişinin haberi yok ama onlar birbirlerini tanyorlar... Hepsi kendi adına çalışan bir grup gibiler.

Keşif gezilerine çıktıktan sonra sosyal medya hesabı açan kadınlardan biri olan Farah (31), bu yeni eğilim içinde kendini başka mekânlara hazırlamak için yaptıklarını şu sözlerle anlattı;

Müşteriler bana gelmez, onları ben bulmalıyım dedim. Bu kolay değildi. Hiçbir yeri burası kadar iyi tanıımıyordum... Bir arkadaşım müşteri aracılığıyla Fransa'ya gitmişti. Sonra başka yerlere gitmeye başladı ve bana nelere dikkat etmem gerektiğini söyledi. Ben de Agadir'de tanıştığım bir müşteriye yazdım. O zamanlar O Arabistan'daydı. Onun yanına gittim. Oradaki seks işçilerinin nasıl çalıştığını izledim. Hepsinin telefonu vardı, çoğu uygulama kullanıyordu. Oradan müşteri buluyordu... Müşterim bana yeni model bir telefon hediye etti. Ben de yeni Farah'ı o telefonla yarattım.

Farah gibi kadınların küresel bağlantılar kurdukları bu yeni dönemde hızlı bir sanallaşma söz konusu olmuştur. Bunun için kadınlar, bir ülke belirledikten sonra, ilk olarak sosyal medyadan farklı isimlerle hesaplar açmış ve erkeklerle tanışmaya başlamışlardır. Sahte hesapların artışıyla bir süre sonra gerçek kimliklerine yabancılaşmaya başlayan kadınlar, profil yaratımı sürecinde hedefledikleri ülkedeki kültürel hassasiyetleri de dikkate almaya özen göstermişlerdir. Amina (31) kendi durumunu şu sözlerle anlattı;

Benim en az 10 hesabım var. Hepsi farklı isimlerle. Belçika'da Faslı ismi... Onlar zaten Avrupalı istemiyorlar. Arap ülkelerinde Avrupalı ismi kullanıyorum... Bir keresinde adım Fatıma deyince, Arabistanlı bir müşteri sen peygamberimizin adını kirletiyorsun dedi ve beni dövdü... Bazen ben bile kim olduğumu karıştırıyorum. Bana, onlara söylediğim sahte isimle seslendiklerinde başımı çeviriyorum kimi çağırıyorklar diye.

Kadınların, genel eğilimi, uzun süre belirli bir müşteriyle birlikte olmak üzerinedir. Dolayısıyla sürekli yeni bir müşteri arayışından ve bunun taşıdığı

risklerden kaçınmayı hedeflenmişlerdir. Kadınların beşerî sermayelerinin yüksekliği, bunu bir düzeyde mümkün de kılmıştır. Çünkü pek çok katılımcı, devamlı müşterileri olduğunu, onlarla seks ilişkisi dışına taşan ilişkiler geliştirdiklerini ve kendilerinden eskort hizmet vermelerinin beklendiğini söylemişlerdir. Bunda, erkekler için, az partnerle birlikte olmanın cinsel yolla bulaşan hastalık riskini azaltması oldukça etkilidir. Ayrıca erkekler, zaten seks işçiliğinin yasal olmadığı bir yerde bir kadınla para karşılığı seks yapmaktadır ve sürekli partner değişimi, yakalanma ve yasal yükümlülük altına girme riskini artırmaktadır. Bu durum Faslı kadınların maruz kaldıkları cinsel şiddeti de etkilemiştir. Kadınlar zaman zaman cinsel şiddete maruz kalmaya devam etseler de erkeklerin onlara, Fas'ta yaptıklarından daha az şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan Naima (23) ve Latifah'a (21) göre bunun nedeni, kendi ülkelerinde bunun duyulmasıyla itibar kaybetmek istememeleridir.

Hareketliliğin Bir Yaşam Tarzı Haline Gelmesi: 'Benim Hayatım Bu Artık'

Faslı kadınların ulusasını hareketliliği deneyimlemeye başlamaları, bir nevi gelişmiş ülkelerdeki erkeklerin seks turizmi için gittikleri yerlerden, erkeklerin geldikleri yerlere doğru bir karşı hareketin gelişmesine neden olmuştur (Jeffreys, 2003: 212). Bu hareketliliklerde, bazı kadınların öncü göçmenleri takip etmesiyle ulusasını göç rotaları gelişmeye başlamıştır (Şekil 1) ki bu rotalardaki ülkeler, seks işçisi olsun ya da olmasın, bütün Faslı göçmenlerin çalışmak için tercih ettikleri ve Fas'a en fazla para havalesinin yapıldığı yerlerdir (Bilgili ve Weyel, 2009; Bourkharouaa, vd., 2014; Nyberg-Sorensen, 2004; Ritter, 2017). Burada merkezi bir noktada yer alan Türkiye, doğrudan en güçlü akışın gerçekleştiği ülkedir. Bunu etkileyen sebepler oldukça çeşitlidir. Bunlardan *ilki*, 2007 yılında yapılan düzenlemeden sonra Faslıların vizeden muaf bir şekilde 90 gün süreyle Türkiye'de kalabilmeleridir (Kirişçi, 2011: 45)¹².

İkincisi, Türkiye üzerinden, kadınların sonraki rotaları arasında yer alan Körfez Ülkelerine ve Avrupa ülkelerine hava yoluyla geçişlerinin kolay olmasıdır. Zira Türkiye'den günlük sefer ve doğrudan uçuş sayısı oldukça fazladır. Yapılan çalışmalarda, Faslı göçmenlerin bazen kısa süreli de olsa çalışma ve yerleşme amacıyla bazen de geçici olarak ülkede kalma ve diğer ülkelere Türkiye üzerinden geçiş yapma gibi niyetlerle Türkiye'ye geldiklerine yer verilmiştir (Akalın, 2014: 11). Coğrafi konumun ve vize politikasının Türkiye'nin ulusasını seks hareketliliğindeki konumunu etkilediği bilinmektedir. Zira Türkiye'de (Smith, 2005; Wikström, 2014) Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu bölgeden gelen seks işçisi göçmen kadınlar artmıştır.¹³ 2000'lerden sonra ise Afrika ülkelerinden (Coşkun 2018) ve Suriye iç savaşından sonra bu bölgeden gelen kadınlar eklenmiştir (Ördek, 2017). Bu süreçte, İstanbul'da özellikle eğlence mekanlarının toplandığı alanların dönüşümüyle ilgili yazılarda, bu mekanlarda artan seks işçilerinin bir kısmının Faslı kadınlar olduğu belirtilmiştir (Birgün, 2016) ki çalışma sürecinde Beyoğlu bölgesinde yapılan gözlemlerde de bu anlaşılmıştır.

Üçüncüsü, Türkiye'nin yabancı öğrencilere sağladığı burslardan Faslıların haberdar olmaları ve bu yolla bir kısmının Türkiye'de daha önce bulunmasıdır.

Zira Yükseköğretim sistemi kayıtlarına göre Türkiye’de Faslı sayısı son 10 yılda hızla artmış, 2017-2018 yılları arasında 769’a ulaşmıştır. *Dördüncüsü*, kadınların eğitim aldıkları sürede, Fas’ta açılan Yunus Emre Enstitülerinde Türkçe dersleri almaları ve bu dile aşına olmalarıdır. *Beşincisi*, Recep Tayyip Erdoğan’ın Fas’ta olumlu bir imajının olması, bu imajın da Türk erkeklerine ve Türkiye’ye doğru genellenmesidir. Bu genellemede, Fas’ta son yıllarda altyapı ihalelerini kazanan ve Fas’ta faaliyet gösteren Türk firmalarının sayıca artması ve bu firmaların yatırımlarıyla binlerce Faslının istihdama katılımları¹⁴ etkilidir. *Altıncısı* ise yine bahsedilen olumlu imajların, Fas’ta yayınlanan Türk dizileri yoluyla pekiştirilmesidir. Bütün bu gelişmeler, Faslıları Türkiye’ye çekerken, seks işçileri içinde Faslıların da görünürlüğünün artmasına neden olmuştur¹⁵Bütün bunlar kadınların aileleri ve onlara kaynak sağlayanlar tarafından, Türkiye’ye hareketlilik konusunda daha fazla teşvik edilmelerini sağlamıştır. Bu kadınlardan biri olan Layla (39), ulusasını hareketliliğe katılma sürecini şu sözlerle anlattı;

Annem Türk dizilerini izliyordu ve Türkiye’yi tanyordu. Ona Türkiye’ye gideceğim dediğimde bana bir altın bilezik verdi. Orada güvende olursun dedi. İmane gibi bir Türk koca bul dedi.¹⁶

Bu etki altındaki kadınların bazıları, Türkiye’den biriyle evlenerek buraya yerleşmeyi bile denemişlerdir. Bu kadınlar biri olan Nora, Mardinli erkeklerin ikinci ve hatta üçüncü eşi olmayı kabul eden ve bir dönem medyada oldukça popüler olan Faslı gelinlerden biriydi¹⁷. Ancak Suriye’deki savaştan sonra evlilik piyasasının yapısı değişmiş ve Faslı gelinlerin yerini hızla Suriyeli gelinler almıştır (Akyüz ve Tursun, 2019; Özden, 2018). Nora da bu süreçten sonra tekrar seks işçiliğine dönmüştür. Bir bakıma seks işçiliğindeki rekabetten kaçarken, evlilik piyasasındaki rekabetten etkilenmiştir.

Faslı kadınların kimi zaman Türkiye üzerinden, kimi zamansa doğrudan yöneldikleri ikinci rota Avrupa ülkelerini kapsamaktadır. Buraya yönelen Rabia (39), ilk dönemlerde buradaki diasporik ağların etkisiyle zor durumda kaldığında yardıma ulaşabileceğine inanmıştır. Bir süre sonra ise devamlı müşterileri ortaya çıkmış ve onlar hem seyahat işlemleri hem de olası riskler konusunda onu desteklemiştir. Rabia kendi sürecini şu sözlerle ortaya koydu;

Fransa’da, Almanya’da, Belçika’da he zaman Faslı vardır. Oraya gidersem alışmam kolaylaşır diye düşündüm. Tabi vize almak her defasında çok zor. Anlaşmalı evlilik yapacağım birini aradım ama bulamadım. O yüzden uzun süre vize alabileceğim ülkeden vize alıp diğer ülkelere geçtim. Mesela ilk Polonya’ya başvurduğum. Oradan Belçika’ya gittim. İkinci gidişimde Fransa’daki bir akrabama davetiye gönderdi. Sonra zaten artık müşterilerim benden memnundu, her şeyi onlar ayarladı.

Rabia ve Layla’nın izlediği yollardan farklı olarak Adilah (34), daha önce Körfez ülkelerinde çalışan Faslı yakınlarının etkisiyle buraya yönelmiştir. Önce evlerde temizlik işi için bir aracı bulmuş, sonra da uygun müşterileri bulduğunda seks işçiliği yapmıştır;

Suudi Arabistan’da kadınların hep hizmetçileri var. Hizmetçi olarak gitmek kolay ama dikkatli olmalısın. Evdeki kadınlar Faslı kadınları kısıyor.

Sadece bir gün izin var. Ben 4 gün çalışma 3 gün izin için anlaştım. 4 gün evde hizmetçilik yaptım, 3 gün de müşterilerle görüştüm. En çok para Arap ülkelerinde. Seni beğenirse altınlar, paralar verir. 3 ay çalışıp 1 sene yaşarsın.

Kadınların Körfez ülkelerinde zamanla müşteri profilleri gelişmiş ve bir süre sonra bu ülkelerde nitelikli çalışan statüsünde (expat) bulunan diğer göçmenlerle yakınlık ilişkileri de geliştirebilmişlerdir. Hatta bazılarıyla Fas'ta bağlantı kuranlar ve bağlantı kurdukları kişilerle yine bu ülkelerde görüşmeye devam edenler vardır. Bu görüşmelerin sonucunda, işi nedeniyle sık sık seyahat edenlere eşlik eden (escort) kadınlar da olmuştur. Bunlardan biri de Jasmin'dir (33);

Kazablanka'da bir İngiliz iş adamıyla bir haftalığına tanışmıştık. Benim Avrupa'da eğitim almamdan ve dil bilmemden çok etkilenmişti... Sonra o Dubai'ye gitti. Beni de çağırdı. Böylece oraları gördüm, sonra başka ülkeler... Karı koca gibi birlikte seyahat ettik. Benim için her şey değişti... 3 ay bir ülkede, 1 ay başka ülkede... Benim hayatım bu artık.

Bu rotalarda artan yoğunlaşma, bir süre sonra bu ülkelere giden Faslı kadınların hepsinin seks işçiliği yaptıklarına dair kalıpyargıların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Zira Körfez ülkelerine giden Faslı kadınlara ilişkin yargıları Benabdenbe ve Rahmi (2012) şu sözlerle anlatmaktadır: *Faslı kadın göçmenlerle ilgili klişelerin ve önyargıların çoğu onları aynı zamanda hem kurban ve hem de maceracı olarak sunuyor. Dolayısıyla, gerçekte ne yaparlarsa yapsınlar, onların seks işçiliği yaptıklarından şüphelenilmeye başlandı. Bu kasvetli tablo, Faslı kadın göçmenlerle ilgili belirsizliği ve paradoksu ortaya çıkarıyor.* Bu nedenle Faslı kadınların bu ülkelere ulustaşını hareketliliklerinin kısıtlanması girişimleri olmuş ve hatta yetişkin Faslı kadınların nüfusun arttığı hac zamanlarında kutsal topraklara gelmemesine yönelik tartışmalar bile ortaya çıkmıştır (Malik, 2010). Fas'ta görüşülen bir akademisyen, özellikle Körfez ülkelerinde çalışan Faslı kadınlara yönelik bu imajın, diğer göçmen kadınlar tarafından üretildiğini iddia etmiştir. Ona göre, Faslı kadınların bu ülkelerde talep görmeleri, oradaki seks işçileri arasında bir kriz yaratmıştır;

Her ülkeden kadın var ama en çok Asya'dan. Filipinler, Endonezya, Malezya. O kadınlar hem ev işçisi hem seks işçisi. Oradaki erkekler yıllardır onlara alıştılar. Onlara benzemeyenler çekici geliyor. Faslılar, mesela Ruslar da onlara benzemiyorlar. Onlar gittiğinde Asyalı kadınlara ne oldu? Fakir müşteriye kaldılar. Bunlar hep bir dedikoduyla başlar, sonra büyür ve nereye gideceğini kimse tahmin edemez.

Görüldüğü gibi başka göçmenlerin gelişiyse kendilerine yeni yerler arayan Faslı seks işçileri, gittikleri yerlerdeki seks işçileri üzerinde baskı yaratmışlardır. Bu baskıdan da beslenen olumsuz imajlarına rağmen, buralara çalışmak için gelmenin Fas'ta kalmaktan veya başka bir yere gitmekten daha cazip olması, bütün kısıtlamalara rağmen onların seyahat etmeyi sürdürmelerine neden olmaktadır.

Son on yıllarda her bir öncü göçmenin bireysel girişimleriyle ve kısmen küçük bir grubun kendi içindeki dayanışmasıyla çizdiği rotalar, ardından pek çok

kadının izleyeceği yolu da belirlemiştir. Zira bir başka ülkeye çalışmaya giden kadınlara şüpheli bir bakış olsa da (Benabdennebi ve Rahmi, 2012) elde edilen gelirin sağladığı konfor, başka kadınların da bu hareketliliğe cesaret etmelerine yol açmıştır. Zaten seks işçiliği için göç eden kadınların daha önce yakınları aracılığıyla seks satılan yerler hakkında bilgi sahibi olmaları ve önkilerin sonradan gelenlere çeşitli konularda bilgi aktarmaları yaygındır (Busza, 2004). Ancak Faslı öncü göçmenler başlangıçta bu bilgiyi vermekten çekinmişlerdir. Çünkü bir kısmının ailesi, onların seks işçiliği yaptığını bilmemektedir. Bunun yerine, uluslararası bir şirkette çalıştıklarını söylemişlerdir. Ayrıca onlar, yeni bir rekabetten de kaçınmak istemişlerdir. Fakat özellikle yaşlanmaya başlayan bazı kadınlar, bu sistemdeki aracılardan seks işçilerinden daha fazla kazandığını fark ettikten sonra hem kadınlar arasındaki destek mekanizmasını geliştirmeye hem de bu alandaki bilgilerini ve bağlantılarını parayla satmaya başlamışlardır. Böylece takipçiler ortaya çıkmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, bilginin iki yolla aktarıldığı anlaşılmıştır. Bunlardan *birincisi*, telefon ve internet yoluyla haberleşmedir. *İkincisi* kadınların yoğun olarak zaman geçirdikleri parklar gibi çeşitli sosyalleşme alanlarını kullanmaktır. Çalışma kapsamında katılımcıların bahsettikleri Kazablanka'daki bir parkta yapılan gözlemlerde, parkın erişimin kolay olduğu bir yerde bulunduğu ve parkın kullanıcıları arasında genç kadınların fazla olduğu görülmüştür. Bu parkta bir kadınla tanışan ve seks işçiliğine başlayan Salma (25), hareketliliğe katılma sürecini şu sözlerle anlattı: "Bir kadınla tanıştım parkta. Bana dil bildiğimi ve çok para kazanabileceğimi söyledi. Böyle başladı. Bana neler yapmam gerektiğini tek tek anlattı. Ona biraz para verdim".

Salma her ne kadar seks işçiliğine katılma sürecini birkaç cümleyle anlatsa da aslında bu yapısal koşullar ve kişisel tercihler arasındaki çatışmanın bir sonucudur. Zira uluslararası ilişkiler alanında lisans eğitimi almış olan Salma'nın geçirdiği felç nedeniyle sürekli bakıma ihtiyaç duyan bir annesi vardır. Fransa'nın sağladığı bir bursla lisans eğitimi aldığı anda, bu bursun büyük bir kısmını annesinin bakımı için Fas'a göndermiştir. Eğitimi bittiğinde Fransa'da iş bulamadığı ve iş aramak için orada kalacak parası da olmadığından Fas'a geri dönüşür. Fransa'dan Fas'a dönüşü, sosyal çevresinde bir statü kaybı yaşamasına neden olmuştur. Çünkü akrabalarından ve tanıdıklarında, onunla ilgili Avrupa'da kalacak ve para kazanacak kadar akıllı olmadığı hakkında konuşmalar yapıldığını duymuş, kendi deyimiyile 'itibar kazanmak için itibarsızlaşmıştır'. Salma gibi kadınları seks işçiliğine ikna eden araçlardan biri de Faiza'dır (34). Faiza, aracılığa başlamasının hem bu alanda çalışanların aracı ihtiyacı olduğunu fark etmesinden hem de bireysel olarak daha güvenli bir pozisyona ihtiyaç duymasından kaynaklandığını belirtti;

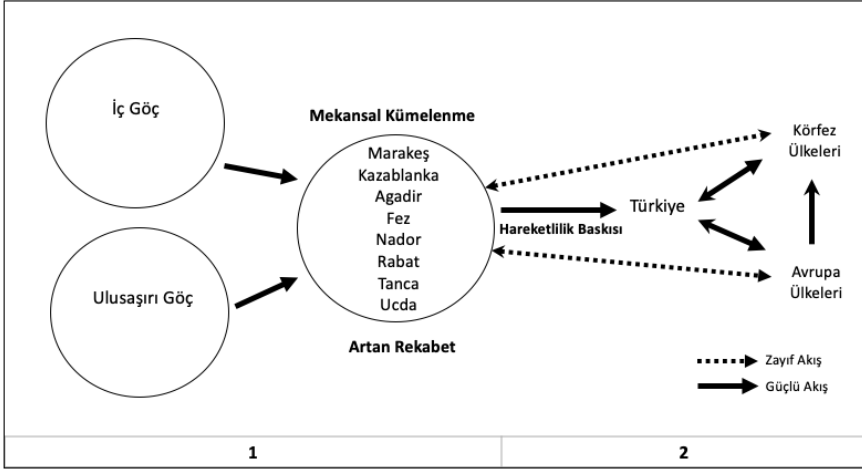
Ben bu işe başlarken kendimi çok özgür hissediyordum. Ben çalıştım ve bütün para benim. Sonra bir arkadaşım müşterisinden hamile kaldı. İngiltere'deydi ve ne yapacağını bilmiyordu. Orada Karayipli bir kadın çocuğu düşürmesi için ot vermiş. Onu içince neredeyse ölüyormuş. O zaman keşke bizim bir patronumuz olsa demişti. Çünkü patron olsa seni korur, ne yapacağını söyler. Ben bunu çok düşünüyordum. Sonra bir gün annem, Faiza 40 yaşında olunca da mı gideceksin, dedi. O kadar genç kızlar var ki! Biliyorum bu işi ölene kadar yapamam. Sonra aracılığa başladım.

Kızların ablası gibiyim. İnanın bu onlar için de iyi. Çünkü ben onlarla aynı işi yapan bir kadını, onları bir erkekten daha iyi anlarım.

Görüldüğü gibi kişisel girişimlerle başlayan ulusaşırı hareketlilikler, bir süre sonra ara mekanizmaların gelişmesine ve seks işçilerinin bazılarının bu sistemdeki rollerinin değişmesine neden olmuştur. Bu durum, yapısal bir müdahale söz konusu olmazsa hareketliliklerin sürekliliğini de sağlayacağından, daha fazla kadının seks işçiliği için sınır aşmasına yol açabilir. Zira çalışma kapsamında görüşülen gümrük polisi de bir artışı gözlemlediklerini söylemiştir. Onlar, her ne kadar hangi kadının seks işçiliği yaptığı konusunda kesin bilgiye sahip olmasalar da ülke dışına çıkış periyodu, kadınların yanında taşıdıkları eşyalar (ülke dışına giderken çok sayıda doğum kontrol yöntemi aracı ve çok çeşitli iç çamaşır taşıma ve ülkeye gelirken yüksek miktarda nakit döviz ve pahalı eşyalar taşınması gibi) ve zamanla gelişen aşinalık üzerinden bir tahmin yapmaktadırlar. Bu durum, bu tür eşyaları taşıyanların veya periyodik gidiş-geliş yapanların genel olarak seks işçiliğiyle damgalanmaya başladıklarını da düşündürmektedir.

Sonuç

Faslı seks işçisi kadınların yerelden ulusaşırına uzanan hareketlilik örüntülerinin gelişiminin incelendiği bu çalışmada, kadınların aşamalı hareketlilik modelinin temelde genel göç eğilimlerinden etkilendiği ve aslında işgücü hareketleriyle benzer bir yapının üretildiği görülmektedir. Buna göre kaynakların gücüne ve etkinliğine bağlı olarak, çoğunlukla kısa mesafeli hareketlilikler yapılmakta, bu hareketlilikler ortaya çıkan kümelenmenin yarattığı rekabet baskısı zamanla hareketliliğin ölçeğini büyütmektedir (Şekil 1). Bütün bu yapının ortaya çıkışında çok farklı değişkenler olsa da bunları iki açıdan ele almak anlamlıdır. Birincisi kadınların seks işçiliğine katılım süreçlerinin hangi mekanizmaların ürünü olduğunu anlamak, ikincisi ise seks işçiliğinin mekânsallığının hangi mekanizmalarla üretildiğini görmektir. Açıktır ki bu çalışmaya katılan Faslı kadınlar için eğitim ve buna uygun istihdam arasındaki bağlantının zayıflığı, toplumsal cinsiyet temelli bakım talebi ve yoksulluk, bir mecburiyetler zinciri yaratmıştır. Bu noktada seks işçiliği pek çok kadında olduğu gibi onlar için de aslında bir seçim değil zorunluluktur. Bununla birlikte Faslı kadınların beşerî sermayelerinin yüksekliliği, kadınların güçlendirilmesinden eğitimin tek başına yeterli olmadığını bir kez daha gösterse de bu zorunluluk içinde onların kırılğanlıklarını azaltıcı bir etki yapmıştır. İç içe geçen bu mekanizmalar içinde Faslı kadınların küresel dolaşımı artmakta ve izlenen yollar, bilinen rotalara dönüşmektedir. Bu haliyle Faslı seks işçisi kadınların hareketliliklerini periyodik, parçalı ve döngüsel olarak tanımlamak mümkündür.

Şekil 1. Faslı seks işçisi kadınların mekânsal hareketlilik modeli

Bütün bu hareketlilik içinde son zamanlarda kadınlar, belirli sokaklarda veya şehirlerde kümelenmek yerine sanal ortamlarda görünürlüğü yönelmişlerdir. Bununla birlikte sokaklara çıkmasalar bile sanal ortamdan seks satabilecekleri kişilerle bağlantı kurmaları, onların gittikleri yerlere, kendilerini hareketliliğe yönlendiren rekabet baskısını taşımalarına neden olmuştur. Bu baskıya rağmen kadınların hareketliliği devam ettiği gibi, insan akışlarını içeren rotaların yeni katılımcıların da eklenmesiyle giderek güçlü hale geldiği görülmektedir. Seks işçisi kadınlar tarafından kurulan bu alt göç sisteminin, son dönemlerde ortaya çıkan araçlar yoluyla güçlenme eğilimine girdiği söylenebilir. Bu durum, zamanla yeni araçların ve seks işçilerinin eklendiği küresel ağların gelişimine zemin hazırlayabilir. Bu haliyle bu hareketliliklerin izlenmeye devam etmesi büyük önem taşımaktadır.

Notlar

¹ Para karşılığı kurulan cinsel ilişkiye ilişkin farklı yaklaşımların bulunması, seks satanların tanımlanmasında bazı farklılıkların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Araştırmacıların bir kısmı, kadınların yoksullukla başa çıkmak için seks sattıklarını (Gülçür ve İlkaracan, 2002; Roby, 2005), kölelik gibi niza içermeyen bu durumun, bir çeşit erkek şiddeti olduğunu (Jeffreys, 1997); bir kısmı ise seks satmanın meşru bir çalışma biçimi olduğunu belirtmektedir (Doezema, 1998). Seks satanları tanımlamak için sıklıkla *fahişe* veya *seks işçisi* kavramları kullanılmaktadır. Para karşılığı seks satışının toplumsal onayı düşük olduğundan, bu işi yapan kişiler için kullanılan kavramlardan biri olan fahişelik, işin kendisi kadar ona ilişkin ahlaki bir yargılamayı da içermektedir. Seks işçiliği kavramı ise, kadınların seks satması pratiğini, herhangi bir iş haline getirerek, onların bunu yapmalarından dolayı maruz kaldıkları dışlamayı göz ardı edebilir. Bu kavramlardan farklı olarak, müşterileriyle sadece seks ilişkisi kurmayan, aynı zamanda çeşitli sosyal etkinliklere onlarla birlikte katılanları içeren eskort kavramı da kullanılmaktadır. Öte yandan, Cinsel Eğitim, Tedavi ve Araştırma Derneği adına Küntay ve Çokar (2007) tarafından yazılan seks ticareti konulu raporda, 'Sokak fahişeliği, eskort hizmetleri, telefon arkadaşlığı hizmetleri, pornografi yıldızlığı, erotik dans ve erotik masaj hizmetleri de seks işçiliği kapsamında değerlendirilmiş ve seks işçiliği bir üst kavram olarak kullanılmıştır. Bütün bu tartışmaların sonucunda her iki kavramın eleştirilen yanlarını taşımayan yeni bir kavram önerisi henüz ortaya çıkmamıştır. Bu çalışmada, işin kendisinden ziyade onun yapılmasıyla ortaya çıkan hareketliliğe odaklanıldığından, kadınların kendilerini nasıl tanımladıklarına göre bir kavram kullanımı seçimine

- gidilmiştir. Çalışmaya katılan kadınların tamamı kendilerini seks işçisi olarak tanımladıklarından, bu makalede fahişe yerine seks işçisi kavramı kullanılmıştır.
- ² Burada gelirin kontrol edilmesinden kasıt, kadınların seks işçiliğiyle elde ettikleri geliri kullanabilme durumudur. Ancak kadınlar seks işçiliğini geride kalan ailelerinin geçimi için yaptıklarından, gelirlerinin büyük bir kısmı, ailelerinin ihtiyaçları için harcanmaktadır. Dolayısıyla kadınların kazandıkları parayı harcamaları, onlara yönelik beklentilerle şekillenmekte ve çoğu zaman ailelerinden bağımsız bir harcama ve yatırım yapmaları mümkün olmamaktadır. Bu görünüm, paranın doğrudan kadınlara ulaşması bakımından bir kontrolün olduğunu gösterse de aslında kadınların bu parayı kendi hesaplarına kullanma bakımından tam anlamıyla bir özgürlüğe ve kontrol gücüne sahip olmadıklarını da açığa çıkarmaktadır.
- ² Son zamanlarda, bu hareketliliklerde öncü olan ve seks işçilerinin yoğunlaştığı yaş aralığında olmayanların bir kısmı, daha genç kadınlar için aracılık yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla aracısız başlayan bu sistem, kendi içinde araçların doğduğu yeni bir nitelik kazanmaya başlamıştır.
- ³ Son zamanlarda, bu hareketliliklerde öncü olan ve seks işçilerinin yoğunlaştığı yaş aralığında olmayanların bir kısmı, daha genç kadınlar için aracılık yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla aracısız başlayan bu sistem, kendi içinde araçların doğduğu yeni bir nitelik kazanmaya başlamıştır.
- ⁴ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/apr/24/kiev-beautiful-women-sex-industry-ukraina>; <https://tr.euronews.com/2019/01/31/ukrayna-ya-turk-akini-her-gun-20-ucak-kalkiyor-kimler-nicin-gidiyor>. Son erişim tarihi: 3 Ağustos 2020.
- ⁵ Akademisyenler, güvenlik gerekçesiyle isimlerinin görünür olmasını istemediklerinden, bu çalışmada isimleri açıkça yazılamamıştır.
- ⁶ Faslıların Türkiye hakkındaki görüşleriyle ilgili bir video: <https://www.youtube.com/watch?v=V7xm2w7aAF0>; İstanbul'daki Faslı bir kadının başarı hikayesini anlatan bir video: <https://www.youtube.com/watch?v=rOIDZ6PgFVU>.
- ⁷ Yakın zamanda yapılan bir araştırmada, Faslı kadınların yarınsın başka ülkelere göç etme arzusu taşıdıkları ortaya konmuştur (Kaynak: https://www.indyturk.com/node/221026/dünya/fas-kadını-özgürlük-ve-güvenlik-arayışı-için-avrupaya-göç-ediyor?fbclid=IwAR3S7PQYJizswi5J0rPg_xQ6K-DSDX7Di7SPzmBbsT6l9vCTvo-gcO3ontJA). Son erişim tarihi: 6 Ağustos 2020.
- ⁸ İç göç, genç hanehalkı üyelerinin eğitimini ve uluslararası göçünü kolaylaştırma eğiliminde olsa da temel mantık, gelir artırmaktan ziyade riski dağıtmak ve gelir istikrarını sağlamaktır (de Haas, 2006).
- ⁸ Bu ekonomik görünüm, Faslı göçmenler içinde yüksek niteliklilerin oranının (%14.8), pek çok ülkeden fazla olmasının önemli bir nedenidir (Dumont ve Lemaître, 2004).
- ⁹ Bu ekonomik görünüm, Faslı göçmenler içinde yüksek niteliklilerin oranının (%14.8), pek çok ülkeden fazla olmasının önemli bir nedenidir (Dumont ve Lemaître, 2004).
- ¹⁰ Fas'tan erkek göçünün aile yapılarının dönüşümünü etkilediği bilinmektedir. Geniş ailelerden çekirdek aileye geçişin hızlanması, reisinin kadın olduğu hanelerin artması ve boşanma oranlarının yükselmesi bunlar arasında sayılabilir (de Haas, 2007: 28).
- ¹¹ Uluslararası Para Fonu (IMF, 2013), Fas'ta son yıllarda aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması konusunda bazı ilerlemeler kaydedildiğini, ancak eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi garanti altına almak ve toplumsal cinsiyet ve gelir eşitsizliğini çözmek için hala önemli çabalar gerektiğini ortaya koymuştur.
- ¹² Seks işçilerinin bir kısmı, kandırılma yoluyla sekse zorlanan insan ticareti mağdurlardır. Bu kişiler, çoğunlukla başka bir iş vaadiyle kandırılma veya kaçırılma yoluyla sekse zorlanmaktadır. Türkiye'deki insan ticareti mağdurları içinde Faslı kadınların sayısı az olsa bile, 2000'li yılların başından itibaren resmi olarak görünür olmaya başlamışlardır (Kaya ve Erez, 2017). Bunu destekler şekilde, 2004-2010 yılları arasında Uluslararası göç örgütü Türkiye ofisi tarafından yardım edilen yabancı uyruklu insan ticareti mağdurlarının geldikleri ülkelere göre dağılımı listesinde Fas da vardır ama sayıca çok azdır (Erder ve Kaşka, 2003).
- ¹³ Bulgaristan ve Romanya'dan Türkiye'ye yönelen seks işçilerinin, bu ülkelerin Avrupa Birliği'ne girişinden sonra Avrupa ülkelerine yönelmeleri ise seks işçilerinin rotalarının değişmiştir (Kaya ve Erez, 2017: 10-11).
- ¹⁴ Türkiye-Fas ilişkileri için bakınız: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-fas_siyasi-iliskileri.tr.mfa (Son erişim tarihi: 31.10.2020).
- ¹⁵ Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki yabancı nüfusun uyruklarına göre dağılımı incelendiğinde Türkiye'deki Faslı nüfusun son 15 yılda artış gösterdiği ve 2014 yılında 2.283 kişinin Türkiye'de yer aldığı bilgisi göze çarpmaktadır.
- ¹⁶ İmane Elbani isimli Faslı kadın oyuncu, Türk oyuncu Murat Yıldırım ile evlenmiştir. Bu durum, görüşülen pek çok Faslı kadının ve ailesinin 'klasik Türk erkeği' olarak Murat Yıldırım'ı görmelerine ve erkekleri idealleştirmelerine neden olmuştur. Çalışma kapsamına görüşülen konsolosluk çalışanı, Türk

erkeklerin Fas'ta artan popülerliğinin, Faslı erkekler arasında 'Türk tıraşının' popüler olmasına neden olduğunu söylemiştir. (Türk tıraşıyla ilgili bilgi için: <https://www.hurriyet.com.tr/aile/simd-i-yeni-moda-turk-tirasi-41425534>. Son erişim tarihi: 14.09.2020).

¹⁷ Bu evlilikler içinde yasal evlilikler de vardır. 2014 yılı evlenmek istatistikleri içinde Faslılarda 311 evliliğin gerçekleştiği yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015).

Kaynakça

Akalın, A.E. (2014). Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Akyüz, S. & Tursun, Ö. (2019). When Syrian 'Girls' Meet Turkish 'Boys': Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages. *Middle East Critique*, 28 (1): 29-49.

Albright, J.D.E. & D'Adamo, K. (2017). Decreasing Human Trafficking Through Sex Work Decriminalization. *AMA Journal of Ethics*, 19(1): 122-126.

Benabdennebi, W. ve Rahmi, A. (2012). Moroccan Women Migrants in the Arabian Gulf Countries: Eternal Rivals? https://www.researchgate.net/publication/293082106_Moroccan_women_migrants_in_the_Arabian_Gulf_countries_Eternal_rivals/stats (Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019).

Benabdeljalil, K. (1984). Internal migration in Morocco: Examination of Structural Determinants. Dissertations available from ProQuest. AAI8417262. <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI8417262>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.

Berriane, M., Aderghal, M., Janati, M.I. & Berriane, J. (2011). New Mobilities around Morocco: A Case Study of the City of Fes: Final Report for the Macarthur-Funded Project on: African Perspectives on Human Mobility. <https://www.imin.org/files/completed-projects/morocco2011-report.pdf> /@@download (Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019).

Bilgili, Ö. & Weyel, S. (2009). Migration in Morocco: History, Current Trends and Future Prospects. Paper Series: Migration and Development Country Profiles. Maastricht: Maastricht Graduate School of Governance.

Birgün (16 Kasım 2016). Beyoğlu'nda şimdi de göçmen fuhuş ağı! <https://www.birgun.net/haber/beyoglu-nda-simdi-de-gocmen-fuhus-agi-135756>. Son erişim tarihi: 20-10.2020.

Bourkharouaa, N-E., Berrada, M., Chaibi, A., Dinia, S., el Ftouh, A., el Maliki, A., Farah, K., Bennani, İ., Elyoussoufi, O. & Oursirhi, Y. (2014). The Moroccan Diaspora and Its Contribution to the Development of Innovation in Morocco. *The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation* içinde, Dutta, S., Lanvin, B. ve Wunsch-Vincent, S. (ed.) Cenevre: Cornell University, INSEAD ve WIPO, 123-131.

Brennan, D. (2001). German Sex Tourists Imagine One Another. *Identities* 7(4): 621-663.

- Brennan, D. (2003). Selling Sex for Visas: Sex Tourism as a Stepping-stone to International Migration. *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy* içinde, Ehrenreich, B. & Hochschild, A. R. (ed.) Londra: Granta Books, 154-168.
- Busza, J. (2004). Sex Work and Migration: The Dangers of Oversimplification: A Case Study of Vietnamese Women in Cambodia. *Health and Human Rights*, 7 (2): 231-249
- Cabezas, A. L. (2006). The Eroticization of labor in Cuba's All-Inclusive Resorts: Performing Race, Class and Gender in the New Tourist Economy. *Social Identities*, 12 (5): 507-521.
- Castle, T. & Lee, J. (2008). Ordering Sex in Cyberspace: A Content Analysis of Escort Websites. *International Journal of Cultural Studies*, 11: 107-121.
- Chin, C. B. N. (2013). *Cosmopolitan Sex Workers: Women and Migration in a Global City*. New York: Oxford University Press.
- Collyer, M. (2007). In-Between Places: Trans-Saharan Transit Migrants in Morocco & the Fragmented Journey to Europe. *Antipode*, 39(4):668-690.
- Coomaraswamy, R. (1997). Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women. Geneva: United Nations.
- Coşkun, E. (2016). Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği. *Fe Dergi*, 8 (1): 91-104.
- Coşkun, E. (2018). Criminalisation and Prostitution of Migrant Women in Turkey: A Case Study of Ugandan Women. *Women's Studies International Forum*, 68: 85-93.
- de Haas, H. (2003). Migration and Development in Southern Morocco. The Disparate Socio-Economic Impacts of Out-Migration on the Todgha Oasis Valley. Basılmamış Doktora Tezi, Radboud University, Nijmegen.
- de Haas, H. (2006). Migration, Remittances and Regional Development in Southern Morocco. *Geoforum* 37: 565-580.
- de Haas, H. (2007). The Impact of International Migration on Social and Economic Development in Moroccan Sending Regions: A Review of the Empirical Literature. International Migration Institute. Working Papers. Paper 3. University of Oxford.
- de Haas, H. (2009). International Migration and Regional Development in Morocco: A Critical Review of the Literature. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35 (10): 1571-1593.
- Doezema, J. (1998). Forced to Choose: Beyond the Voluntary v. Forces Prostitution Di- Chotomy. *Global Sex Workers. Rights, Resistance and Revolution* içinde, Kempadoo, K. ve Doezema, J. (ed.), New York, Londra: Routledge, 34-51.

- Drucker, J. ve Nieri, T. (2016). Female Online Sex Workers' Perceptions of Exit from Sex Work, *Deviant Behavior*, 39(1), 1-19.
- Dumont, J.C. & Lemaître, G. (2004). Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective. Social, Employment and Migration Working Papers. Paris: OECD. <https://www.oecd.org/migration/mig/33868740.pdf> (Son erişim tarihi: 24.10.2020).
- Dünya Bankası (2020). Gender Data Portal: Morocco. <http://datatopics.worldbank.org/gender/country/morocco> (Son erişim tarihi: 24.10.2020).
- Dwyer, D. (1978). *Images and Self-Images: Male and Female in Morocco*. New York: Columbia University Press.
- Erder, S. ve Kaşka, S. (2003). *Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye Örneği*, IOM, İstanbul.
- Erez, E., Ibarra, P.R. & McDonald, W.F. (2004). Transnational Sex Trafficking: Issues and Prospects. *International Review of Victimology*, 11: 1-9.
- Fabian, G., Hüse, L., Szoboszkai, K., Lawson, T., ve Toldi, A. (2019) Hungarian Female Migrant Sex Workers: Social Support and Vulnerability at Home and Abroad. *International Social Work*, 62(2): 699-711.
- Farley, M. (2004) 'Bad for the Body, Bad for the Heart': Prostitution Harms Women Even If Legalized or Decriminalized. *Violence Against Women*, 10(10): 1087-1125.
- Goldenberg SM, Chettiar J, Nguyen P, Dobrer S, Montaner J & Shannon K (2014) Complexities of Short-Term Mobility for Sex Work & Migration among Sex Workers: Violence and Sexual Risks, Barriers to Care, and Enhanced Social and Economic Opportunities. *Urban Health*, 91(4): 736-751.
- Gülçür, L. ve İlkaracan, P. (2002). The 'Natasha' Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 25(4): 411-421.
- Jeffreys, S. (1997). *The Idea of Prostitution*. Melbourne: Spinifex Press.
- Jeffreys, E. (2003). Transnational Prostitution-A Global Feminist Response? *Australian Feminist Studies*, 18(41): 211-216.
- Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. *Development and Change*, 30: 435-464.
- Kastner, K. (2010). Moving Relationships: Family Ties of Nigerian Migrants on Their Way to Europe. *African and Black Diaspora: An International Journal*, 3(1): 17-34.
- Kaya, O. & Erez, E. (2017). Migration, Agency & the Sex Industry: Practitioners' Perspectives on Foreign Sex Workers in Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(10): 2954-2981.

- Kempadoo, K. (1998). Introduction: Globalizing Sex Workers' Rights. *Global Sex Workers: Rights, Resistance and Redefinition* içinde. Kempadoo, K. ve Doezema, J. (ed.), Londra: Routledge, 1-28.
- Keygnaert, I., Dialmy, A., Manço, A., Keygnaert, J., Vettenburg, N., Roelens, K., & Temmerman, M. (2014). Sexual Violence and Sub-Saharan Migrants in Morocco: A Community-Based Participatory Assessment Using Respondent Driven Sampling. *Globalization and Health*, 10 (32): 1-16.
- Kirişçi, K. (2011). "Turkey's "Demonstrative Effect" and Transformation in the Middle East". *Insight Turkey*,13(2): 33-55.
- Küntay, E. & Çokar, M. (2007). Seks Ticareti. Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği, Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi Raporu, [https://cetad.org.tr/CetadData/ Bo oks/46/pdf-dosyasini-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf](https://cetad.org.tr/CetadData/Bo oks/46/pdf-dosyasini-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf). Son erişim tarihi: 26.10. 2020.
- Lahlou, M. (2008). Undocumented Migration Counting the Uncountable. Data and Trends across Europe. Country Report Prepared for the Research Project CLANDESTINO.
- Malik, N. (2010). Saudi ban on Moroccan women is a stereotype too far. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/aug/29/saudi-ara-bia-ban-moroccan-women-stereotype>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.
- Manderson, L. (1997). Migration, Prostitution and Medical Surveillance in Early Twentieth-Century Malaya. *Migrants, Minorities and Health: Historical and Contemporary Studies* içinde, Marks, L. & Worboys, M. (ed), Londra: Routledge, 49-69.
- McDonald, L., Moore, B. & Timoshkina, N. (2000). Migrant Sex Workers from Eastern Europe and the Former Soviet Union: The Canadian Case. Toronto: Centre for Applied Social Research University of Toronto, Canadian Cataloguing in Publication Data.
- Ndjio, B. (2009). 'Shanghai Beauties' and African Desires: Migration, Trade and Chinese Prostitution in Cameroon. *European Journal of Development Research*, 21: 606-621.
- Nyberg-Sorensen, N. (2004). Migrant Remittances as a Development Tool: The Case of Morocco. Migration Policy Research, Working Paper Series, No.2, IOM-IOM.
- Obermeyer, C.M. (2000). Sexuality in Morocco: Changing Context and Contested Domain. Culture, Health and Sexuality: *An International Journal for Research, Intervention and Care*, 2(3): 239-254.
- Ördek, K. (2017). Türkiye'de 'Geçici Koruma' Altında Suriyeliler ve Seks İşçiliği. Türkiye'deki Suriyeli Seks İşçilerinin Cinsel Sağlık Durumunun İyileştirilmesi

- Projesi Araştırma Raporu. Ankara. <https://www.asylumineurope.org>. Son erişim tarihi: 10.09.2020.
- Özdener, J. (2018). Suriye'den Türkiye'ye Kadın Evlilik Göçleri: Mardin Kenti Örneğinde Süreçler, Deneyimler ve Sorunlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Plambech, S. (2017). Sex, Deportation and Rescue: Economies of Migration among Nigerian Sex Workers. *Feminist Economics*, 23(3):134-159.
- Rassam, A. (1980). Women and Domestic Power in Morocco. *International Journal of Middle East Studies*, 12: 171-179.
- Rios, A. (2014). Female Migration and Health in Different Prostitution Scenarios in the Province of Almeria, Spain. 6th International Conference on Intercultural Education, Education and Health: From a Transcultural Perspective. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 132: 582-588.
- Ritter, C. S. (2017). The Moroccan Diaspora in Istanbul: Experiencing Togetherness Through Participatory Media. *Cultural Analysis*, 16(1): 49-66.
- Roby, J. (2005). Women and children in the Global Sex Trade: Toward more Effective Policy. *International Social Work*, 48 (2): 136-147.
- Smith, C.S. (2005) 'Turkey's Sex Trade Entraps Slavic Women'. The New York Times, 28/6). <https://www.nytimes.com/2005/06/28/world/europe/turkey-sex-trade-entraps-slavic-women.html>. Son erişim tarihi: 23.09.2020.
- Spanger, M. (2013). Doing Love in the Borderland of Transnational Sex Work: Female Thai Migrants in Denmark. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 21(2): 92-107.
- Toksöz, G., Erdoğan, S. & Kaşka, S. (2011). Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları. Göç Yönetimi Genel Politika Çerçevesinin Düzenlenmesi ve Uygulanması Hususunda Türkiye'nin Çabalarının Desteklenmesi Projesi Raporu. <https://dspace.ankara.edu.tr>. Son erişim tarihi: 14.09.2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (Bu bilgi, bilgi edinme talebi üzerine kurumdan edinilmiştir) Ankara.
- Uluslararası Para Fonu (IMF, 2013). IMF Country Report no.13/110. <https://www.imf.org>. Son erişim tarihi: 20.10.2020.
- Üstübcü, A. (2016). Political Activism Between Journey and Settlement: Irregular Migrant Mobilisation in Morocco. *Geopolitics*, 21(2): 303-324.
- Westermarck, E. (1914). Marriage Ceremonies in Morocco. Londra: Macmillan.
- Wikström, E. (2014). Buying sex as a privilege? A qualitative study of middle class Turkish men and their views on sexuality, gender equality and prostitution. University of Gothenburg, Department of Social Work, Master's Programme in Social Work and Human Rights. <https://core.ac.uk/download/pdf/43556149.pdf>. Son erişim tarihi: 14. 09. 2020.

Yokota, F. (2006). Sex Behaviour of Male Japanese Tourists in Bangkok, Thailand. *Culture, Health & Sexuality*, 8(2): 115-131.

Youssef, K. (2013). Morocco World News: 'Sexual Tourism in Morocco'. <http://www.moroccoworldnews.com/2013/01/74751/sexual-tourism-in-morocco/>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.

Zobnina, A. (2017). Women, Migration and Prostitution in Europe: Not a Sex Work Story. *Dignity: A Journal on Sexual Exploitation and Violence*, 2(1): Article 1.